

УДК 11/14:27-1

Гусєв В. І.

МЕТАФІЗИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА НАУКА

*Здійснено спробу розглянути питання щодо природи метафізики як філософської науки, окреслити її предметне поле, визначити умови її існування, спробу ще раз розглянути питання щодо можливості метафізики, сформульоване ще І. Кантом, але з урахуванням досвіду сучасної філософії. В статті досліджено традиційне уявлення про метафізику, згідно з яким вона складається з двох частин: загальної метафізики (*metaphysica generalis*), або філософської онтології, і спеціальної метафізики (*metaphysica specialis*), предметом якої є світ у цілому, Бог і душа, або буття в його найвищому, абсолютному значенні. Відповідно до такого, властивого класичній філософії, уявлення метафізика постає як онто-теологія, або як онто-теологічна сутність філософії (М. Гайдеггер). У статті розглянуто характерне для сучасної філософії критичне ставлення до метафізики, спроби переглянути не тільки її науковий статус, а й її необхідне значення для філософії. Висловлено думку, що попри таке заперечення метафізика зберігає своє значення як для філософії, так і для науки. Зокрема, може виконати роль єдиної ланки між наукою і релігією. Проаналізовано сучасні дослідження в галузі метафізики, в тому числі праці Емеріха Корета і Майкла Лакса.*

Ключові слова: метафізика, наука, онтологія, теологія, реалізм, філософія.

Сформульована у такий спосіб тема статті мала б закінчуватися знаком питання. Адже завдання полягає не тільки у тому, щоб окреслити предмет метафізики, визначити коло проблем, якими вона покликана займатися, знайти її місце в структурі філософського знання, а й відповісти на запитання, сформульоване ще І. Кантом: як можлива метафізика? Тобто зрозуміти ті умови, за яких метафізика як філософська наука взагалі може бути. Треба визнати, що попри зусилля І. Канта і багатьох поколінь філософів після нього на це запитання не отримали задовільної відповіді. Ба більше: що далі просувалася в своєму розвитку філософська думка, то складнішим воно виявлялося. Річ у тім, що коли І. Кант формулював це запитання, щодо існування метафізики не було жодного сумніву. Трансцендентальний метод Канта був покликаний лише з'ясувати умови її можливості. Метафізика за часів І. Канта посідала цілком поважне місце в системі філософських дисциплін, її викладали в усіх

університетах, не було також сумніву щодо її належності до науки. Новочасна філософія, загалом орієнтована на науку, починаючи з Р. Декарта, розглядала метафізику як необхідний елемент наукової системи, як її основу і фундамент, як той рівень пізнання, на якому формулюються його базові принципи. Спираючись на принципи своєї метафізики, Р. Декарт виводив головні закони своєї фізики. В метафізиці шукав обґрунтування принципам механіки Г. Ляйбніц. Метафізика не тільки розглядалась як фундамент наукового знання, вона сама розглядалась і будувалась як наука. Досить згадати спробу Б. Спінози побудувати свою метафізику як математичну систему, або спроби того ж таки Г. Ляйбніца застосувати у філософії математичні методи.

Завдяки зусиллям Х. Вольфа метафізика за часів І. Канта набула дисциплінарного оформлення і мала цілком окреслену предметну сферу. Вона складалась із двох частин: загальної метафізики (*metaphysica generalis*), або філософської

онтології, і спеціальної метафізики (*metaphysica specialis*), предметом якої був світ у цілому, Бог і душа. Спеціальна метафізика, таким чином, розпадалась на три окремі дисципліни: раціональну космологію, раціональну теологію і раціональну психологію. І якщо філософська онтологія за традицією, що мала тяглість ще з часів Аристотеля, своїм предметом вважала суще як таке, взяте в його найзагальніших, універсальних характеристиках, інакше кажучи, мала стосунок до будь-якої сфери буття, то предметом спеціальної метафізики була досить специфічна реальність – реальність абсолютного.

Як відомо, ще Аристотель висловив думку про те, що метафізика – божественна наука, оскільки, по-перше, має належати радше Богові, ніж людині, а по-друге, вона має своїм предметом Бога, буття в його найвищому, абсолютному значенні. Звідси традиція розглядати метафізику, з одного боку, як онтологію, а з іншого – як теологію. Або, кажучи словами М. Гайдеггера, як онто-теологічну сутність філософії.

Філософи Нового часу зробили до такого розуміння проблемного поля метафізики деякі доповнення: до спеціальної метафізики окрім теології вони віднесли питання, пов'язані з розумінням природи людської душі, її безсмертя, свободи волі тощо, а також будови світу. Отже, крім раціональної теології спеціальна метафізика поповнилася раціональною психологією і раціональною космологією. Однак таке уточнення її предмета не змінювало її суті. І. Кант, приміром, розглядав всі ці предмети метафізики як образи абсолютного. Тож таке уточнення сприймалося як цілком логічне.

Повертаючись до Кантового запитання щодо трансцендентальних передумов метафізики, маємо ще раз наголосити: її існування на ті часи не викликало сумніву. Для І. Канта це був доконаний факт. Однак ситуація з тих часів суттєво змінилася. Для сучасної філософії це далеко не факт. Навпаки, вся історія посткласичної філософії проходила під знаком заперечення метафізики або її подолання. Найбільш радикальним вираженням цієї тенденції став так званий постмодернізм, представники якого оголосили сучасну епоху «постметафізичною», а саму метафізику – остаточно подоланою. Однак відправною точкою цього досить тривалого процесу була саме критична філософія І. Канта.

Як відомо, питання щодо можливості метафізики як науки, сформульоване у завершальній частині Кантової «Критики чистого розуму», отримало негативну відповідь: як наука метафізика неможлива – тому що не відповідає

критеріям науковості. Хоча цей вирок не можна вважати остаточним, оскільки так звані критерії науковості були і залишаються досить невизначеними. Вони можуть коливатися від доволі суворих вимог, яким, окрім логіки й математики, навряд чи зможе відповідати решта наук, і до досить широких, які зможуть задовільнити не тільки природничі, а й гуманітарні науки. А також ті сфери знання, які зазвичай наукою не вважають, приміром богослов'я. Історія філософії дає тут чимало прикладів. Скажімо, Р. Декарт свого часу, фактично ототожнивши науку з математикою, відмовляв у науковості не тільки деяким гуманітарним наукам, як-от історії, а й таким галузям емпіричного знання, як ботаніка або зоологія. Математичний ідеал наукового знання з його критеріями достовірності, точності й логічної доказовості тривалий час панував над умами вчених і лише під тиском реальної практики наукових досліджень, зокрема завдяки авторитету І. Ньютона, змінився на користь емпіричної науки. Сьогодні термін «наука» використовують саме в значенні досвідного пізнання – як раціональне дослідження, базоване на емпіричному досвіді. Сам І. Кант дотримувався досить широких поглядів на критерії науковості. Інколи доводиться читати про те, що Кант заперечив науковий статус метафізики саме тому, що вона не має під собою емпіричної основи, не має зв'язку з досвідом. І справді, за Кантом, лише поєднання двох складових – досвіду і розуму – дають нам те, що ми називаємо знанням. Але ж математика, так само як метафізика, не є емпіричною наукою. Проте, шукаючи відповідь на запитання: як можлива математика, І. Кант не тільки визнає таку можливість, а й дає досить чітку відповідь щодо умов її існування. Як відомо, підставою для математичного пізнання, за Кантом, слугують апріорні форми чуттєвого споглядання – простір і час. Треба віддати належне І. Канту, який, на відміну від того ж таки Р. Декарта, не намагався все розмаїття наукового знання увібгати у прокрустове ложе якоїсь одної схеми. Він визнавав існування різних типів знання, які мають різні підстави для свого існування. Природознавство з його безпосереднім опертям на досвід він відрізняв від математики як апріорної науки. З іншого боку, І. Кант відрізняв математику від метафізики, теж апріорної науки, але такої, що не має під собою тих форм споглядання, на яких базується математика. Тобто, метафізика постає у нього як суто спекулятивна наука, яка не спирається на якесь споглядання, а тому її предмет не існує як даність. Цей предмет можна мислити, але не можна знати. Головні ідеї метафізики – ідея світу,

ідея Бога, ідея свободи або безсмертя душі – є такими поняттями, що не мають під собою предмета, або, іншими словами, предмет не може бути даним у якомусь спогляданні. Цим власне і відрізняються, за І. Кантом, ідеї розуму від понять розсудку: останні мають певний предметний зміст. Поняття метафізики такого змісту не мають. А отже метафізика не здатна задовільнити навіть найширші уявлення про науку, згідно з якими наука – це будь-яке систематичне знання, що має доведений, обґрунтований характер. Позбавлена предметного змісту, метафізика втрачає навіть логічне обґрунтування, адже заплутується у логічних суперечностях, антиноміях.

Тим не менш, на думку І. Канта, наука не може позбутися метафізики, оскільки остання укорінена в людському розумі і є його природною схильністю. Ця схильність полягає у прагненні розуму досягти максимальної єдності теоретичного знання. Метафізичні ідеї – це той ідеал, який ніколи не може бути досягнутий, але на досягнення якого вони спрямовують наші пізнавальні зусилля. Підсумовуючи, можна сказати, що, за І. Кантом, метафізика не є наукою, яка здатна дати нам якесь знання, але вона залишається важливою частиною філософії, що зберігає своє значення для науки, для всього теоретичного розуму, не кажучи вже про практичний розум, сферу моралі і релігії, де метафізичні предмети отримують свою даність завдяки вірі.

Отже, причина, з якої, на думку І. Канта, метафізика не може бути наукою, полягала в тому, що метафізичні ідеї в теоретичному пізнанні не спираються на якесь споглядання. Він заперечував існування інших форм споглядання, крім чуттєвого, зокрема, інтелектуальної інтуїції, здатності людини «очима розуму» бачити свої предмети. В цьому власне і полягала його критика філософського раціоналізму, з його претензією на поза-досвідне пізнання. Адже саме інтелектуальну інтуїцію представники раціоналістичної філософії вважали гносеологічною підставою для здатності розуму виходити за межі чуттєвого досвіду. А отже, мати метафізичне знання. У своїй «Критиці чистого розуму» І. Кант заперечив таку здатність. Можливо, зазначав він, якісь інші істоти й здатні на таке бачення, але людина такої здатності не має. Чи мав він рацію? Питання залишається відкритим. Хоча треба сказати, що Кант тут не був поодиноким ¹.

¹ Відомий представник неомізму Жак Марітен, приміром, рішуче критикував Р. Декарта за його «ангелізм», за те, що той наділяв людину ангельським розумом, здатним безпосередньо «бачити» сутності речей [див.: 9].

Спираючись на Кантову критику раціоналізму і його критичне ставлення до старої, раціоналістичної метафізики, найпошлюбнішу боротьбу з нею в післякантівській філософії, як відомо, розгорнули позитивісти. Саме вони першими заговорили про те, що метафізика взагалі є пройденим етапом в інтелектуальному розвитку людства, що вона має поступитися місцем позитивному знанню, науці, що ґрунтується на чуттєвому досвіді. Позитивісти стали найрішучішими критиками метафізики, послідовно доводили її несумісність із наукою, розробили програму, спрямовану на вилучення будь-яких елементів метафізики із наукового знання.

У процесі своєї тривалої еволюції позитивізм зазнав чималих змін, на різних етапах цієї еволюції його представники по-різному формулювали свої завдання, незмінним залишалось лише негативне ставлення до метафізики. Немає сенсу зараз детально розглядати всю цю історію, вона достатньо висвітлена в філософській літературі. Зазначимо лише, що позитивізм, особливо в повоєний період, зробив чимало для остаточної дискредитації метафізики.

Однак не лише позитивісти виступили з критикою метафізики, принаймні, щодо її претензій на науковість. З історії новітньої філософії відомо, що з кінця XIX – початку XX століття європейська філософія зазнала радикальних змін, важливою особливістю яких став пошук нової, неklasичної філософії, зокрема пошук метафізики нового типу. Біля витоків цього процесу стояли С. К'еркегор і Ф. Ніцше. Останній, до речі, на початку своєї творчості досить прихильно ставився до позитивізму, хоча згодом відійшов від нього. Цей рух продовжили А. Бергсон, М. Шеллер, М. Гайдеггер. Останній, за словами І. Євлампієва, був «найвідомішим глашатаєм метафізики нового типу» [4, с. 162]. Гайдеггер, як і його попередники, виступив із критикою старої, занадто раціоналістичної метафізики. Так само, як і Бергсон, він вважав, що сучасна філософія має знову стати містичною, повернутися до традиції, що зникла під тиском науки і науково орієнтованої філософії. Він проголосив програму створення нової, фундаментальної онтології, яка не мала б нічого спільного із наукою. І якщо І. Кант, а згодом позитивісти говорили про те, що метафізика *не може бути* наукою, М. Гайдеггер заявив, що вона *не повинна* нею бути.

Програма створення нової онтології передбачала переорієнтацію з пізнання суцього (зовнішньої, об'єктивної реальності) на осмислення

буття, яке трактувалося як людська екзистенція, як внутрішнє переживання людини. Таким чином відбувалася своєрідна суб'єктивізація онтології. Як зазначає литовський дослідник цієї проблеми А. Андріяускас, така переорієнтація відкривала «горизонти нової неklasичної онтологічно орієнтованої метафізики, метою якої постає не пізнання об'єктивного світу, а самозаглиблення в ландшафт власної душі» [2, с. 9]. А. Андріяускас також пише про такі риси нової, неklasичної метафізики, як принципова відмова від системності, від властивого раціоналістичній метафізиці тяжіння до логічної аргументації, натомість проголошується зближення філософії і мистецтва. Основу прозрінь М. Гайдеггера, зазначає він, становить відхід від системного раціоналістичного мислення і переведення основних понять у нове художньо-поетичне русло [2, с. 12]. Безсистемний міфопоетичний стиль стає головною ознакою творчості всіх поборників нової метафізики. Звідси також тяжіння до східної філософії.

Однак якщо творці нової, неklasичної філософії намагалися переосмислити ті основи, на яких існувала традиційна метафізика, не заперечуючи при цьому її важливість і необхідність для самої філософії, то сьогодні все частіше лунають заклики взагалі звільнити філософію від будь-якої метафізики. Прикладом тут можуть бути матеріали міжнародної конференції, присвяченої перспективам метафізики, зокрема розділ із характерною назвою «Філософія? Так! Метафізика? Ні!». Автор цього розділу В. Фріауф доводить, що найголовніше завдання, яке стоїть сьогодні перед філософією (він його називає навіть «над-завданням»), – це «обґрунтування статусу філософії поза метафізикою» [14, с. 28]. Причому йдеться не тільки про класичну, а й про постнеklasичну метафізику, оскільки всі спроби її подолання закінчувалися новим її відродженням. Всі, навіть такі радикально налаштовані філософи, як Гайдеггер, не уникли спокуси оновлення філософії як метафізики [14, с. 31]. Причину цього В. Фріауф вбачає в тому, що вся філософія перебуває в полоні міфу Слова, намагається перекласти мовою філософського дискурсу те, що не може бути виражене словами. Власне, метафізика і народжується із прагнення говорити про трансцендентне: «Одвічна спокуса Логосу є спокуса можливого діалогу з Трансцендентним» [14, с. 36]. Це так, але постає закономірне запитання: як можлива така недискурсивна і, отже, неметафізична філософія? На думку В. Фріауфа, це має бути філософія як

певна духовна практика, ініціація, містичний досвід. Однак така недискурсивна філософія, напевне, має бути німою, адже про те, що не можна сказати словами, краще мовчати¹.

Так само в рішучому розмежуванні філософії і метафізики вбачає головну проблему сучасної філософії В. Кузнецов [7]. Метафіку, вважає він, не можна розглядати як окрему дисципліну або вчення, якого можна позбутися. Адже термін «метафізика» фактично став синонімом для філософії як такої. І сталося це через те, що він виявився прив'язаним до певного, панівного для всієї класичної філософії типу мислення, основу якого становили платонізм і трансценденталізм. Характерною ознакою цього мислення було те, що у своїх пошуках надчуттєвих основ сущого воно вдавалося до трансцендування. Сучасна ж філософія, доводить автор, демонструє послідовну відмову як від платонізму, так і трансценденталізму. А тому стара «метафізика, вочевидь, вмирає, якщо не зовсім вмерла» [7, с. 34]. Натомість народжується нова, неметафізична філософія, яка пропонує інші способи запитання про буття, яка відмовляється від універсальності, від претензій на всеохопність тощо. А тому, пропонує В. Кузнецов, за терміном «метафізика» треба закріпити лише ті західноєвропейські стратегії, що панували у філософії класичного періоду, а термін «філософія» – вживати в найширшому значенні, як поняття, що охоплює всі можливі способи мислення, у тому числі містичні і східні, властиві не лише класичній, а й сучасній філософії.

Що можна відповісти на таку пропозицію? Передусім, погодитися, що філософія і справді є досить широким поняттям, здатним охопити різноманітні стратегії і способи філософування. Однак що стосується метафізики, то тут виникають деякі запитання. Зокрема, ототожнення метафізики з певним способом або методом мислення не є новим. Приміром, у межах марксистської філософії термін «метафізика» вживався саме у значенні догматичного методу, не здатного відобразити становлення і розвиток дійсності, якому протиставлявся метод наукової філософії – діалектика. Відомо також, що марксизм запозичив цю ідею у В. Гегеля, який асоціював метафізику зі старою, догматичною

¹ Цікаво, що ту саму думку, але з інших позицій, формулює американський дослідник історії класичної науки і філософії А. Берт, який вважає, що будь-яке осмислене висловлювання обов'язково містить певні метафізичні імплікації, а тому «єдиний спосіб не бути метафізиком – нічого не говорити» [15, р. 224].

або розсудковою за способом мислення філософією. Однак це не завадило Гегелю відродити метафізику після, здавалося б, нищівної критики І. Канта на основі нового, діалектичного методу. Проте і Гегель не був тут цілковитим новатором. Згадаймо видатного мислителя XV ст. Миколу Кузанського, який вважав, що буття, взяте в його абсолютному, безконечному значенні, потребує саме діалектики, способу мислення, що долає обмеженість раціонально-дискурсивного розуму. Цікаво, що саме з філософії Миколи Кузанського, і загалом з філософії доби Відродження, на думку І. Євлампієва, бере початок та лінія в європейській філософії, завершення якої стала російська метафізика В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Франка і з якою він пов'язує революційну трансформацію класичної метафізики в сучасних умовах. Ця революція, зокрема, полягала у спробах по-іншому (під кутом зору становлення і розвитку) зрозуміти природу Абсолюту, його відношення зі світом і життям людини. На жаль, зазначає І. Євлампієв, ця революція закінчилася контрреволюцією, пов'язаною з намаганням остаточно поховати метафізику [4, с. 162–165].

Отже, можливі різні стратегії і способи мислення в намаганнях філософії зрозуміти природу того, що становить предмет метафізики. Звичайно, ми можемо відмовитися від цього терміна, але не від того кола проблем, якими традиційно займається ця філософська дисципліна. І ще одне зауваження. Ототожнюючи метафізику з усією класичною філософією, точніше, з певним, властивим їй способом мислення, ми не маємо забувати про дисциплінарну розгалуженість філософії, а також про той факт, що в філософській традиції західного світу метафізика сформувалася як певна філософська дисципліна, з чітко окресленим колом проблем і предметів. А тому, поставивши питання щодо її науковості або належності до філософії, ми маємо передусім з'ясувати, чи потребують сучасна наука і філософія відповіді на ці проблеми, чи має для них бодай якась значення окреслене нею предметне поле.

Якщо вести мову про філософію, то спроби звільнити її від метафізичних проблем призводять до досить серйозних наслідків. Чим стає філософія без метафізики, показує досвід тієї самої класичної філософії, зокрема еволюція класичного емпіризму (від Д. Локка до Д. Г'юма). Ця еволюція наочно демонструє, що логічним наслідком заперечення метафізичних понять може бути лише філософія, побудована на

засадах суб'єктивізму, скептицизму і феноменалізму.

У цитованих вище статтях В. Кузнецов і В. Фріауф вказують на той безперечний факт, що, попри всі зусилля подолати метафізику, «закрити» метафізичний проект, вона, неначе фенікс, постійно відроджується. Але відбувається це не тільки і не стільки через нездатність філософії подолати властивий їй класичному періоду спосіб мислення або спосіб постановки питання про буття та його сутність, скільки через те, що потреба в метафізиці є, за І. Кантом, природною схильністю людського розуму, що «в філософській свідомості завжди відчувалася потреба в метафізиці як єдиному (цілісному) вченні про головні принципи буття» [2, с. 13]. І той факт, що сучасна філософія уникає цього завдання, свідчить радше про її кризу, ніж пролив до нових висот.

Оцінюючи стан сучасної філософії, видатний російський учений, математик і філософ В. Налімов із сумом зазначає: попри те, що сьогодні як ніколи «нам потрібна всеохопна, цілісна філософська думка», вона, на жаль, «розплескалася по всіх засіках нашої культури» [11, с. 51–52]. Аналогічне розуміння ситуації ще раніше висловив відомий німецький філософ російського походження Н. Гартман, який, оцінюючи стан сучасної філософії, говорив про «самознищення філософського мислення», породжене інтелектуальною «втомою від проблем» [3, с. 81]. Однак така «втома» не знищує ці проблеми. Сьогодні, зазначає автор, вони проявляються у вигляді своєрідного «метафізичного фону», присутнього у всіх сферах знання [3, с. 87–100].

Неувага до цих проблем, передусім з боку філософії, залишає їх неосмисленими, або, ще гірше, залишає уми вчених у полоні старих або некритично сприйнятих смислів, що стає перешкодою для розвитку науки. Попри позитивістські настрої, вчені завжди розуміли важливість цього «метафізичного фону». Вся історія природознавства, приміром, свідчить, що кожного разу революційні зміни в наших уявленнях про природу супроводжувалися актуалізацією фундаментальних філософських (метафізичних) проблем. Як правило, або, принаймні, дуже часто цими проблемами змушені займатися самі природознавці¹. І це не дивно, адже філософія, яка дистанціювалася від науки, не може бути для неї доброю порадицею. Однак таке дистанціювання має негативне значення і для самої

¹ Достатньо згадати лише історію виникнення квантової механіки і пов'язані з цим філософські дискусії між Н. Бором і А. Ейнштейном, філософські праці Е. Шредингера і В. Гейзенберга.

філософії. Не отримуючи відповідних стимулів із боку наукового пізнання, вона ризикує втратити будь-який зв'язок із дійсністю.

І це зрозуміло. Адже, не маючи, якщо вірити Кантові, безпосередніх форм даності свого предмета, філософія здатна контактувати з ним опосередковано. Передусім через науку. І в цьому сенсі метафізика завжди розглядалася як «подовжена фізика» [1, с. 247], як усвідомлення і пізнання граничних для фізики умов існування досліджуваної нею реальності, але, з іншого боку, вона, зберігаючи принципи науковості, намагалася переступити ці межі і зайти в ту сферу дійсності, яка завжди була цариною релігії. Саме цим і визначається особливість метафізики як онто-теології. На жаль, як свідчить В. Налімов, сучасна філософія виявилася неспроможною перекинути місток не тільки до науки, а й до релігії [11, с. 47]. Наука, філософія, релігія і досі залишаються розірваними, відокремленими одна від одної частинами західної культури. І саме в цьому, можливо, головна суть її сучасної кризи. Історична місія філософії, зокрема такої її частини, як метафізика, і полягає в тому, щоби бути тим містком, який би поєднав ці частини, став фундаментом для встановлення єдності між ними.

Не можна сказати, що філософи не роблять подібних спроб. Як приклад можна навести зусилля російських учених Н. Соловйова і Є. Пасадського побудувати панентеїстичну метафізику, яка б слугувала філософською основою для сучасної, квантової фізики¹ [12]. Однак перед тим, як обговорювати подібні спроби, якось оцінювати їх, необхідно спочатку дати відповіді на вже сформульовані запитання. Чи можлива філософія без метафізики? Чи можлива наука без того «фону метафізичних проблем», яким зазвичай оточені її теорії? І що собою являє метафізика як філософська дисципліна? Яким є її предметне поле і яким чином воно дається філософському розуму? Яким має бути метод філософського мислення в царині метафізики? І ще одне, пов'язане з ними, запитання: що сучасна філософія має неодмінно зберегти з доробку класичної, традиційної метафізики, а що з цього доробку підлягає перегляду. Адже було б вкрай нерозважливо відкинути все напрацьоване філософією впродовж багатьох століть. І хоч би як ми ставилися до традиції, ми не зможемо, скажімо, позбутися філософських категорій, описаних

ще Аристотелем. Бо ж вони укорінені в нашій мові, утворюють ту «*metaphysica naturalis*», без якої ми не можемо щось мислити або щось говорити. Саме ця «природна метафізика», як слушно зауважує С. Катречко, і слугує підставою для необхідного існування будь-якої метафізики [5, с. 4]. Так само, хоч би як ми ставилися до платонізму або трансценденталізму, без них важко уявити собі не тільки філософію, а й науку. Ідеї платонізму завжди були потужно представлені, приміром, у математиці. А розвиток сучасної науки, зокрема квантової теорії, з властивими їй холізмом, принципом нелокальності тощо, робить актуальним питання щодо платонізму як її філософської основи [див.: 10]. Що ж до трансценденталізму, то саме на його основі, як переконує С. Катречко, ми можемо говорити про побудову наукової метафізики, оскільки саме трансцендентальна метафізика дає відповідь на питання щодо своєї можливості, досліджуючи пізнавальні здатності людини, структури її мислення і мови. До речі, на думку дослідника, до цього трансценденталізму цілком вписується і аналітична філософія, з якою сьогодні пов'язують помірковану реставрацію традиційної метафізики [13].

Певний оптимізм викликає і той факт, що останнім часом з'явилися фундаментальні праці, які, попри всі заклики звільнити сучасну філософію від тягаря метафізики, докладають значних зусиль до її систематичної побудови. Прикладом тут можуть слугувати праці Е. Корета [6] і М. Лакса [8]. В цих книгах розглядаються не тільки базові для метафізики проблеми, а й проблема самої метафізики. М. Лакс, зокрема, критично аналізує можливості трансценденталізму для побудови метафізики, розглядаючи трансцендентальну метафізику лише як одну з можливих її версій у сучасній філософії.

Книжка М. Лакса нещодавно побачила світ в українському перекладі, а тому, звісно, викликає особливу зацікавленість. Автор «сучасного вступного курсу» метафізики слушно зауважує, що вона є дисципліною з тривалою історією, що існують різні концепції метафізики, пов'язані з різними методологіями і різним розумінням її предмета. Сам М. Лакс обрав традиційний підхід, що веде свій початок від Аристотеля. Згідно з цим підходом, метафізика є загальною наукою, предметом якої є суще як таке. І найголовнішим завданням цієї науки, на думку М. Лакса, є окреслення категорій сущого. Тому метафізику він трактує як теорію категорій. Однак він також зауважує, що вже у Аристотеля має місце

¹ До речі Н. Соловйов і Є. Пасадський на запитання про науковий характер метафізики дають цілком ствердну відповідь: «Метафізика є наука в загальному сенсі систематичного і доказового знання» [12, с. 13].

подвійне трактування метафізики. Перше – це трактування її як загальної науки, яка має своїм предметом все, що є, всі речі з погляду їхніх загальних (родових) визначень. І друге – це погляд на метафізику як окрему (особливу) науку, предметом якої є перші причини суцього. Найпершою такою причиною для Аристотеля є Бог. Особливість цієї науки, зокрема, полягає в тому, що її предмет перебуває за межами доступного нашим відчуттям фізичного світу. А тому його існування ми маємо не просто припускати, а доводити. Таке доведення стає складовою частиною самої метафізики.

Власне, йдеться про ту її особливість, втіленням якої стало поняття «онто-теологія». Проте М. Лакс бачить тут проблему. Вже Аристотель, зазначає він, усвідомлював цю подвійність і якось намагався поєднати обидва підходи. Проте подвійне трактування зберіглося і в середньовічній філософії, і в новочасній. Наявне воно і у І. Канта. Хоча, з іншого боку, І. Кантові до певної міри вдалося подолати цю подвійність. Заперечивши можливість метафізики як особливої науки, він показав її необхідність як загальної науки, як теорії категорій. Проте ці категорії постають у Канта не як загальні характеристики суцього як такого, а як загальні концептуальні схеми мислення. Вони постають не як структури самого світу, а як структури нашого мислення про цей світ. Отже, відкинувши трансцендентну метафізику, що прагнула вийти за межі людського досвіду і отримати знання речей самих по собі, він залишив метафізику трансцендентальну, яка досліджує раціональні передумови цього досвіду.

Таке тлумачення метафізики мало багато прихильників, зокрема і в сучасній філософії. Вони, як зазначає М. Лакс, перебувають в опозиції до тих, хто захищає докантівську концепцію метафізики, згідно з якою остання має досліджувати не лише концептуальні схеми мислення або семантичні структури мови, а й структуру самої дійсності. Тобто виступати в ролі філософської онтології. Отже, в сучасній філософії існують два основні підходи до метафізики: традиційний і побудований на засадах трансценденталізму. Останній вважає, що сучасна метафізика – це радше гносеологія¹, методологія, предметом якої є мовні й логічні структури, а не самі речі в їхньому незалежному від мислення бутті.

¹ С. Катречко говорить про два модули метафізики: онтологічний і гносеологічний. Останній пов'язаний із трансцендентальним підходом до розуміння природи метафізичного знання [5, с. 4].

М. Лакс позиціонує себе як представник традиційного підходу. І як такий визнає, що категорії і справді безпосередньо даються нам як певні фігури мови і як структури нашого мислення. Але ці мисленнєві і мовні форми не закривають нам доступ до реальності, як на цьому наполягають прибічники Кантової версії метафізики. Навпаки, вони слугують її відображенням. А тому «ми здатні думати й говорити про речі – речі, якими вони є», – переконаний М. Лакс [8, с. 30]. І ось тут постає головне запитання, яке утворює основу цієї дискусії. Адже всі суперечки щодо методології, відповідної для метафізики, як слушно зауважує М. Лакс, «крутяться навколо набагато вагомішого питання – питання про відносини між думкою та світом. Це питання зачіпає саму серцевину характеристики буття і, за будь-якими стандартами, вважається метафізичним» [8, с. 31].

І справді, питання про співвідношення мислення і буття є базовим, головним для метафізики. Як відомо, це питання сформулював на самому початку її історії Парменід. Він також визначив принцип тотожності мислення і буття як базовий для всієї традиційної метафізики, що в подальшому отримав назву реалізму. Свою версію метафізики як теорії категорій М. Лакс свідомо будує саме на основі реалізму, який спочатку він висуває як гіпотезу, як певне припущення. Але згодом філософ докладає чимало зусиль для його обґрунтування. Цьому присвячено останній розділ його книги, який має назву «Виклик антиреалізму». Інакше кажучи, обґрунтування базового для традиційної метафізики принципу він здійснює від супротивного, намагаючись спростувати аргументи його критиків.

Протилежність двох поглядів на метафізику, отже, виявилася укоріненою у глибшій протилежності реалізму й антиреалізму. Немає сенсу зараз детально описувати це протистояння і всі ті аргументи, які висуває на захист реалізму М. Лакс. Відсилаємо зацікавлених читачів до самої праці. Зазначимо лише, що загальний висновок цієї полеміки видається не досить переконливим. Цей висновок полягає лише в тому, що всі антиреалістські аргументи «не демонструють непридатності реалізму» [8, с. 551]. Але ж доказів його придатності також не наведено. А тому нам залишається лише «з чистою совістю продовжувати вірити у незалежну від свідомості реальність і продовжувати вірити, що метафізика дає нам доступ до природи суцього як суцього» [8, с. 551].

Ми навели цей висновок не для того, щоб дорікнути авторові або вказати на вади у його досить ґрунтовній і потрібній праці. Ні, завдання в іншому. На наш погляд, непереконливість в обґрунтуванні базового для метафізики принципу стала результатом обмеженого трактування її предмета. Як уже зазначено, Майкл Лакс обмежився лише загальною метафізикою. Вказавши на подвійне трактування цієї науки, на традиційний поділ її на загальну і спеціальну, він, проте, не зробив предметом розгляду зв'язок між ними. Свій вибір (трактування метафізики як загальної теорії категорій) він пояснює тією обставиною, що питання Бога, природи душі стали предметом таких філософських дисциплін, як філософія релігії, філософія свідомості тощо. Однак це не звучить переконливо, оскільки самі ці дисципліни потребують певного метафізичного фундаменту. Головне ж полягає у тому, що внаслідок свого вибору Майкл Лакс втратив можливість дати надійне обґрунтування базовому для нього принципу реалізму. Аби уникнути довгої, хоча і вкрай потрібної для розуміння самої метафізики, розмови про цю проблему, пояснимо свою думку прикладом з історії європейської філософії.

Йдеться про метафізику Р. Декарта, що, як відомо, починається із встановлення першої і головної для всього картезіанства істини – достовірного існування власного Я. Принцип *Cogito*, який слугує початком усієї західної філософії Нового часу, в тому числі і трансценденталізму, стикається, однак, із загрозою суб'єктивізму, неможливістю говорити щось про об'єктивну істину. Виходом із цієї ситуації для метафізики Декарта став перехід від Я до Бога і встановлення Його достовірного буття. Саме опертя на ідею Бога слугує у Декарта головним аргументом на користь реалізму математики і всього теоретичного мислення. Саме зв'язком Я з Богом, цією вищою за наше мислення духовною

інстанцією, Декарт пояснює походження концептуальних схем і структур цього мислення, а також їхню тотожність із структурами зовнішнього світу. Наведений приклад має лише проілюструвати ту загальну думку, що обидві частини метафізики не є чимось випадковим. Навпаки, лише встановлення необхідного зв'язку між ними дає змогу метафізиці у повному обсязі виконати поставлені перед нею завдання, в тому числі дати обґрунтування і самій метафізиці.

Без урахування цього зв'язку ми втрачаємо особливість метафізичного запитування про буття і, отже, опиняємося за межами її предметного поля. Як зазначають Н. Соловйов і Є. Пасадський, особливість предмета метафізики, власне, і визначається тим, що всі запитування про буття набувають у ній граничного характеру, а тому «метафізика розгортає вчення про буття в контексті вчення про Бога як найвищого виду буття» [12, с. 15]. Аналогічну думку висловлює і Е. Корет¹. Він доводить, що лише розуміння метафізики як онто-теології відповідає її класичній традиції і дає змогу зберегти її цілісність [6, с. 14]. Приєднуючись, як і М. Лакс, до цієї традиції, Е. Корет, однак, закликає поставитися серйозно до всіх висунутих проти неї заперечень. Він також вважає, що трансценденталізм потребує великої уваги, оскільки трансцендентальна рефлексія має важливе значення, коли йдеться про методологічні засади метафізики. Отже, питання «як можлива метафізика?», питання про умови й підстави її існування зберігає свою актуальність. Не тільки змістовні моменти класичної традиції, а й устремління новітнього мислення, на думку Е. Корета, мають постійно виноситися на відкрите обговорення [6, с. 21]. Додамо лише, що саме такий підхід робить можливим подальше існування метафізики як філософської науки.

Список літератури

1. Александров В. И. О соотношении философии и метафизики / В. И. Александров // Философские исследования. – 2002. – № 3. – С. 246–279.
2. Андрияускас А. Кризис классики и поиск новой «неклассической метафизики» / А. Андрияускас // Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков : материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28–29 октября 1997. – СПб. : С.-Петербург. отделение Ин-та человека РАН, 1997. – С. 7–14.
3. Гартман Н. К основоположению онтологии / Николай Гартман ; пер. з нем. Ю. В. Медведева. – СПб. : Наука, 2003. – 639 с.
4. Евлампиев И. И. Неклассическая метафизика или конец метафизики? Европейская философия на распутье / И. И. Евлампиев // Вопросы философии. – 2003. – № 5. – С. 159–171.
5. Катречко С. Л. Как возможна метафизика: на пути к научной (трансцендентальной) метафизике / С. Л. Катречко // Вопросы философии. – 2012. – № 3. – С. 3–15.
6. Корет Э. Основы метафизики / Эмерих Корет ; пер. с нем. – К. : Тандем, 1998. – 248 с.
7. Кузнецов В. Ю. Преодоление метафизики как проблема современной философии / В. Ю. Кузнецов // Вопросы философии. – 2012. – № 1. – С. 28–39.

¹ «Питання про буття послідовно веде до питання про Бога» [6, с. 196].

8. Лакс М. Метафізика : сучасний вступний курс / Майкл Лакс ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2016. – 584 с.
9. Маритен Ж. Три реформатора. Декарт, или Ангел во плоти / Жак Маритен // Жак Маритен. Избранное : величие и нищета метафизики. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 202–228.
10. Московский А. В. Платон, Флоренский и современная наука / А. В. Московский // Сознание и физическая реальность. – 1996. – Т. 1. – № 1–2. – С. 33–42.
11. Налимов В. В. В поисках иных смыслов / В. В. Налимов. – М. : Прогресс, 1993. – 280 с.
12. Соловьев Н. А. Панентеистическая метафизика и квантовая парадигма / Н. А. Соловьев, Е. Б. Пасадский. – СПб. : НП-Принт, 2014. – 376 с.
13. Страуд Б. Аналитическая философия и метафизика / Б. Страуд // Аналитическая философия. Избранные тексты / сост., вступ. ст. и коммент. А. Ф. Грязнов. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – С. 159–174.
14. Фриауф В. А. Философия? Да. Метафизика? Нет / В. А. Фриауф // Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков : материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28–29 октября 1997. – СПб. : С.-Петербург. отделение Ин-та человека РАН, 1997. – С. 28–37.
15. Burt E. A. The Metaphysical Foundation of Modern Physical Science / E. A. Burt. – London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1925. – 349 p.

V. Gusiev

METAPHYSICS AS A PHILOSOPHICAL SCIENCE

The article attempts to discuss the question concerning the nature of metaphysics as a philosophical science, to define its subject field, to determine the conditions of its existence. The attempt is made to consider the possibility of metaphysics, the question formulated by I. Kant but based on the experience of modern philosophy. The article discusses the traditional view of metaphysics, according to which it consists of two parts: general metaphysics (metaphysica generalis) or philosophical ontology and special metaphysics (metaphysica specialis), the subject of which is the World, God and the Soul or being in its highest, absolute value. In connection with such a characteristic of classical metaphysics, it appears as onto-theology, or onto-theological nature of philosophy (M. Heidegger). The article considers typical of the contemporary philosophy critical attitude toward metaphysics, attempting to revise not only its scientific status, but its significance for philosophy. We consider not only positivism, but also postclassical philosophy aimed at creating a new non-classical metaphysics (Kierkegaard, Nietzsche, Bergson, Scheler, Heidegger). The article addresses the rejection of metaphysics as a unified doctrine about the main principles of being interpreted as a manifestation of the crisis of contemporary philosophy and culture, as well as suggests that philosophical metaphysics can contribute to overcoming this crisis. In particular, it can act as a bridge between science and religion. The author also suggests the importance of metaphysics to science, the importance of philosophical reflection on the “metaphysical background”, which is surrounded by all scientific theories.

The paper discusses current research in the field of metaphysics, including the work of Emerich Coreth SJ and Michael J. Loux, with a detailed analysis of the views of Michael J. Loux on the nature of metaphysics and on its two possible versions: the transcendental and traditional. Also his interpretation of metaphysics as the theory of categories (ontology) is critically evaluated. It is noted that this limitation of the subject matter of metaphysics does not allow him to justify the basic principle of realism. The article is supported by the opinion of Emerich Coreth that metaphysics has the perspective of further existence only under conditions of open debate: not only the substantive elements of classical metaphysics but all its objections in contemporary philosophy.

Keywords: metaphysics, science, ontology, theology, realism, philosophy.

Матеріал надійшов 29.02.2016